

AKADEMIA E SHKENCAVE E RPS TË SHQIPËRISË
INSTITUTI I GJUHËSISË DHE I LETËRSISË

4
97 18

Jorgji Gjinari

DIALEKTET
E GJUHES
SHQIPE

SHKURTIMET

- SF** «Studime filologjike»
- SA** «Studia Albanica»
- GJA** «Gjurmime albanologjike»
- BUSH, SShSh** «Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës - seria shkencat shoqërore».
- Bul. për shk. shoq.** — «Buletin për shkencat shoqërore».

SISTEMI I TRANSKRIPTIMIT

ZANORET

i	y				u
e	ɣ				
ɛ	ø	ɔ	ɜ	ʌ	o
æ		a			ɑ

i	zanore e përparme e ngritjes së sipërme	mik	
e	zanore e përparme e ngritjes së mesme	dele	
ɛ	zanore e përparme e ngritjes së mesme më e hapur se zanorja ø	fɛmən	
æ	zanore e përparme e ngritjes së ulët më e mbylur se a dhe më e hapur se ɛ	præp	«prap»
y	zanore e klasës së mesme e ngritjes së sipërme buzore	ky	
ɣ	zanore e klasës së mesme me e hapur se y	atɣ	«aty»
ø	zanore e klasës së mesme e ngritjes së mesme buzore	tøm	«tym»
ɔ	zanore e klasës së mesme (qendrore) e ngritjes së mesme	hənə	«hënë»
a	zanore e klasës së mesme e ngritjes së ulët	daɪ	
ɜ	zanore e klasës së mesme më e prapme se ø	bɜj	«bëj»
ʌ	zanore e klasës së mesme më e përparme se o , jobuzore	sʌt	«sot»
u	zanore e prapme e ngritjes së sipërme buzore	mur	

o	zanore e prapme e ngritjes së mesme buzore	lopə	«lopë»
a	zanore e prapme e ngritjes së ulët jobuzore	katər	«katër»

SHENJAT DIAKRITIKE

˘	zanore e shkurtër	plāk	«plak»
:	zanore e gjatë	pla:k	«plakë»
~	zanore hundore	hū	«hu»
v	zanore e hapur	vet̩a	«vetulla»
>	zanore më e përparme	l ^{>} op	«lopë»
>	zanore më e prapme	ʒ ^{>}	«gjë»
°	zanore e buzorëzuar	ma ^o l	«mal»
˘	gjysmëzanore	mjet̩	«miell»
-	diftong	duar	«duar»

BASHKËTINGËLLORET

P	t	ts	tʃ	tc,	c	k
b	d	dz	dʒ	dz,	ʒ	g
m	n				ɲ	ŋ
f	θ	s	ʃ	φ	ç	χ
v	ð	z	ʒ	z,	ʒ	γ
		l			j	
		r	ĩ			

P	bashkët.	mbylltore	e shurdhët	buzore	pi	
b	bashkët.	mbylltore	e zëshme	buzore	bel	
m	bashkët.	mbylltore	sonante	hundore	mal	
f	bashkët.	shtegore	e shurdhët	buzore	fil	«fill»
v	bashkët.	shtegore	e zëshme	buzore	vej	«vesh»
θ	bashkët.	shtegore	e shurdhët	dhëmbore	θua	«thua»
ð	bashkët.	shtegore	e zëshme	dhëmbore	ði	«dhi»
t	bashkët.	mbylltore	e shurdhët	dhëmbore	tre	
d	bashkët.	mbylltore	e zëshme	dhëmbore	dy	

n	bashkët. hundre	mbylltore	sonante	dhëmbore	
ts	bashkët. -dhëmbore	afrikate	e shurdhët	alveolare	natə «natë»
dz	bashkët. dhëmbore	afrikate	e zëshme	alveolare	matse «mace»
s	bashkët. -dhëmbore	shtegore	e shurdhët	alveolare	dzidza «xixa»
z	bashkët. -dhëmbore	shtegore	e zëshme	elveolare	sy
tʃ	bashkët.	afrikate	e shurdhët	alveolare	zog tʃaj «çaj»
ɟʒ	bashkët.	afrikate	e zëshme	alveolare	ɟʒep «xhep»
ʃ	bashkët.	shtegore	e shurdhët	alveolare	ʃi «shi»
ʒ	bashkët.	shtegore	e zëshme	alveolare	ʒele «xhele»
tc,	bashkët.	afrikate	e shurdhët	alveolare-	tc,a:f «qafë»
dz,	-qiellzore bashkët.	afrikate	enjëzëshme	alveolare-	dz,a:ft «gjash të»
ɸ	bashkët. qiellzore	shtegore	e shurdhët	alveolare-	ɸa:f «qafë»
z,	bashkët. qiellzore	shtegore	e zëshme	alveolare-	z,a:ft «gjash- të»
c	bashkët.	nbylltore	e shurdhët	qiellzore	cep «qep»
ʒ	bashkët.	mbylltore	e zëshme	qiellzore	ʒak «gjak»
p	bashkët.	mbylltore	sonante	qiellzore	njeri
ɸ	bashkët.	shtegore	e shurdhët	qiellzore	peri ɸa:f «qafë»
ɟ	bashkët.	shtegore	e zëshme	qiellzore	ɟa:ft «gjash të»
k	bashkët.	mbylltore	e shurdhët	prapagjuhore	kokə «kokë»
g	bashkët.	mbylltore	e zëshme	prapagjuhore	gojə «gojë»
ŋ	bashkët. hundore	mbylltore	sonante	prapagjuhore	ŋuʃt «ngus- shtë»
χ	bashkët. hore	shtegore	e shurdhët	prapagju-	χem «them»
ɣ	bashkët.	shtegore	e zëshme	prapagju- hore	ɣa:f ha «dha- shë»
h	bashkët.	shtegore	faringale		
ɦ	bashkët.	anësore	sonante	e velarizuar	ɦla «vëlla»
l	bashkët.	anësore	sonante		laj
j	bashkët.	shtegore	sonante	qiellzore	jap
r	bashkët.	dridhëse	sonante		rosə «rosë»
ʀ	bashkët.	dridhëse e fortë	sonante		ʀuf «rrush»

PARATHËNIE

Mungesën e një traktati për dialektet e gjuhës shqipe, i cili mund të hartohet më vonë si një vepër kolektive, mendojmë se vjen dhe e plotëson për një kohë punimi ynë i pranishëm. Punimin e kemi titulluar *Dialektet e gjuhës shqipe*, por nuk ka trajtuar gjithçka për dialektet e aq më tepër në hollësi, ai ka karakter përgjithësimit. Në fillim jepen arritjet e dialektologjisë shqiptare që nga mesi i shekullit të kaluar, kur kanë zënë fill studimet e saj, e deri sot; pastaj vjen kapitulli i dytë ku trajtohet degëzimi dialektor i gjuhës shqipe duke u ndalur më gjatë në historinë e këtij degëzimi; në kapitullin e tretë, që përbën pjesën kryesore dhe më të madhe të punimit, jepet sistemi fonologjik i sotëm i dialekteve dhe ndryshimet që ka pësuar gjatë historisë së tij ky sistem; në kapitullin e katërt ishte dashur të bëhej përshkrimi i sistemit morfologjik të dialekteve, por ne këtu u kufizuam vetëm në paraqitjen e dallimeve dialektore të kësaj sfare të gjuhës në mënyrë të përgjithshme sipas kriterit strukturor; në kapitullin e fundit, i cili merr pak a shumë edhe karakterin e një përmbylljeje, bëhet fjalë për marrëdhëniet e sotme të dialekteve me gjuhën letrare shqipe duke u ndalur pak te përbërja e gjuhës letrare në krahasim me dialektet në sistemin fonetik dhe në sistemin gramatikor dhe disi pastaj në ndryshimet që pësojnë sot dialektet në ndikimin e gjuhës letrare dhe në procesin e pasurimit të mëtejshëm të gjuhës letrare me lëndën që vijon të marrë nga dialektet.

Pas botimit të *Atlasit dialektologjik të gjuhës shqipe*, i cili është

duke përfunduar së hartuari, do të jetë më i mundshëm një punim i hapur, një traktat që të trajtojë në tërësi dhe në hollësi çështje të ndryshme të dialekteve të gjuhës shqipe. Veç «Atlasit», dialektologjia shqiptare ka edhe arritje të tjera të rëndësishme, sidomos nga ato të fazës së hetimit të përgjithshëm të dialekteve, që u bënë pas Çlirimit nga mesi i viteve '50 deri në mesin e viteve '70. Kjo fazë, që parapriu «Atlasin dialektologjik të gjuhës shqipe», solli shumë të dhëna me vlerë të madhe për njohjen e të folmeve të të gjithë truallit të shqipes (brenda RPS të Shqipërisë dhe jashtë saj). Me anë të kërkimeve të organizuara, që u bënë në terren në më tepër se 300 pika të banuara dhe me anë të studimeve dialektologjike të shumta në numër (më shumë se 70) u bënë të njohura veçoritë dalluese dialektore të të gjitha të folmeve, u përcaktuan më tej kufijtë e shtrirjes së këtyre veçorive dalluese dhe të degëzimeve dialektore të shqipes, sidomos të grupeve të të folmeve të shkallëve të ndryshme. Njohja e të folmeve të gjuhës shqipe nuk mund të ishte e plotë pa kërkimet dhe studimet e gjuhëtarëve shqiptarë në Jugosllavi për të folmet shqipe të atyre anëve dhe të studiuesve arbëreshë të Italisë për të folmet e ngulimeve të veta.

Bashkë me disa punime të tjera për disa të folme të veçanta, të hartuara këto kohët e fundit, tiparet dalluese dialektore janë parë brenda sistemit (fonetik, në punimin tonë edhe brenda sistemit gramatikor). Çdo dukuri dialektore është analizuar nga aspekti strukturor dhe funksional, sipas parimeve të N.S.Trubeckojt të parashtruara për dallimet dialektorefo netike në veprën e tij «Principes de phonologie» (për analogji me klasifikimin e dallimeve fonetike është bërë edhe klasifikimi i dallimeve morfologjike po sipas kriterit strukturor dhe funksional).

Vlera e një analize të tillë është e madhe, sepse nxjerr në dukje shkallën reale të ndryshueshmërisë dhe të njësisë (unitetit) së dialekteve të një gjuhe, i paraqit dallimet dialektore sipas një shkallëzimi, ndan thelbësoret nga ato që nuk janë thelbësore për sistemin e gjuhës, nuk i jep ato të barasvlershme. Kjo analizë e mbështetur në kriteret strukturorë i nxjerr objektivisht më të gjera hapësirat dialektore me tipare të njëjta, ndryshe nga analiza tradicionale, e cila, duke i vlerësuar të barasvlershme të gjitha dallimet dialektore, e jep shumë të copëzuar nga ana dialektore truallin e një gjuhe. Përfundimet e një analize të tillë kanë rëndësi edhe për të njohur më mirë dhe objektivisht raportin që ekziston midis sistemit të gjuhës letrare dhe sistemit të dialekteve: kriteri strukturor dhe funksional nxjerr në shesh se baza e përbashkët e tyre është më e madhe nga ç'mendohet.

Autori i këtij punimi nuk mund të mos çmojë vlerën e madhe që patën për të dhënat e kërkimeve e të studimeve të bëra sidomos në fazën e hetimit të përgjithshëm të dialekteve nga kolegët

dialektologë të RPS të Shqipërisë, nga kolegët dialektologë shqiptarë të Kosovës e të Maqedonisë dhe nga gjuhëtarët arbëreshë të Italisë, gjithashtu ai nuk mund të lerë pa nënvizuar vlerën mbështetëse dhe pjesërisht rektifikuese të të dhënave, sado paraprake, të «Atlasit dialektologjik të gjuhës shqipe». Veçanërisht autori falenderon për ndihmën e dhënë gjatë diskutimit të punimit recensuesit e disertacionit të doktoratës me titull «Sistemi fonologjik i dialekteve të gjuhës shqipe» dhe të punimit të pranishëm: prof.Mahir Domin, prof. Shaban Demirajn, doc.Anastas Dodin, doc.Mehmet Çelikun dhe kandidatin e shkencave filologjike Gjovalin Shkurtaç.

AUTORI

K R E U I

KËRKIMET DHE STUDIMET PËR DIALEKTET E GJUHËS SHQIPE

1.1.1. Historia e dialektologjisë shqiptare zë fill që në mesin e shekullit të kaluar. Ka më shumë se një shekull që po lëvrohet kjo fushë e gjuhësisë sonë, por ashtu si gjithë gjuhësia shqiptare, në mënyrë të veçantë dialektologjia si degë e saj u rrit dhe u formua në epokën e Partisë, në vitet pas Çlirimit. Në etapën që nis në fillim të viteve '50 dialektologjia shqiptare u ngjit shkallë-shkallë në rrafshin e një shkence me arritje të shumta e të rëndësishme në mbledhjen e materialeve të pasura dialektore për të folmet e gjuhës shqipe, sidomos në truallin e RPSSH, në njohjen e tipareve dalluese e të përbashkëta të të folmeve me studime të shumta përshekruese të tyre, në njohjen më të plotë, të saktë e të thelluar të degëzimit dialektor të shqipes, d.m.th. të dialekteve e të grupeve të të folmeve si sisteme dialektore të shka-llëve të ndryshme me lidhjet, varësitë dhe shtrirjen e tyre gjeografike, në njohjen e historisë së zhvillimit të disa dukurive dialektore e të strukturës së dialekteve në përgjithësi dhe të raporteve të sotme të dialekteve me gjuhën letrare të njësuar shqipe.

Që nga vitet pesëdhjetë të shekullit të kaluar e deri në vitet dyzet të shekullit tonë, kur triumfoi revolucioni popullor në vendin tonë dhe u çlirua Shqipëria, studimi i dialekteve të shqipes u bë me hope e me një ritëm shumë të ngadalshëm. Gjatë kësaj kohe rezultatet e studimeve qenë të pakta dhe dialektologjia shqiptare nuk mundi të zhvillohej as edhe në shkallën që arritën atëherë disa degë të tjera të gjuhësisë sonë. Kjo prapambetje nuk mund të mos shkaktohej në kush-

tet e errësirës së regjimeve antipopullore, kur mungonin interesimi dhe mundësitë për zhvillimin e shkencës në përgjithësi dhe të albanologjisë në veçanti. Vetëm pas Çlirimit, me vendosjen e pushtetit popullor, si çdo fushë e jetës ekonomike e shoqërore, morën një zhvillim të madh edhe degët e ndryshme të albanologjisë, ndërmjet të cilave edhe dialektologjia.

Etapa e parë e dialektologjisë shqiptare, që nis me «Albanische Studien» II, 1854 të J.G.Hanit e që shkon deri në fillim të viteve '50 pas Çlirimit, karakterizohet nga të dhëna të pjesshme prej burimeve të ndryshme dhe nga disa studime dialektologjike të rastit e pa ndonjë synim të përcaktuar. Dijetarë të veçuar për qëllime të ndryshme dhe të diktuar herë-herë nga rasti botuan materiale dialektore, vërejtje e shënime mbi të folme të shqipes dhe aty-këtu edhe disa studime të mirëfillta dialektologjike për një numër të vogël të folmesh. Një pjesë e mirë e atyre dijetarëve që u morën me studimin e dialekteve të shqipes, kryesisht të huaj, duke u nisur më tepër nga qëllimi që të nxirrnin të dhëna për gjuhësinë historiko-krahasuese, të shumtën e herës u drejtuan të të folmet anësore dhe te të folmet e ngulimeve shqiptare jashtë atdheut.

Nga ajo etapë kemi që më 1855 prej K.H.Rajnholdit¹ një gramatikë të vogël me tekste e me një glosar mbi të folmen e arbëreshëve të ishujve të Greqisë; në fillim të shekullit tonë dy punime të M.Lambertit² mbi të folmet e arbëreshëve të Italisë, ku jepen kryesisht veçori fonetike e morfologjike të këtyre të folmeve dhe prej G.Vajgandit³ një skicë të shkurtër mbi disa tipare karakteristike të së folmes së shqiptarëve të Dalmacisë; pak më vonë një skicë tjetër prej G.Vajgandit⁴ dhe disa vërejtje e shënime prej A.P.Furikit⁵ mbi të folmen e shqiptarëve të Atikës (Greqi) dhe prej K.Taliavitit⁶ një fjalor etimologjik me disa tekste e pak shënime gramatikore mbi të folmen e shqiptarëve të Dalmacisë.

Në fund të shekullit të kaluar N.Pedersenit⁷ botoi për çamërishtet

1. C.H.Reinhold, *Noctes Pelasgicae*, Athen, 1855.
2. M.Lambert, *Albanische Mundarten in Italien*, në «Indogerm. Jahrbuch», dhe *Italoalbanische Dialektstudien*, në «Zeitschr. f. vergleichende Sprachforschung», 51, 52, 53.
3. G.Weigand, *Der gegisch Dialekt von Borgo Erizzo bei Zara in Dalmatien*, në «Jahresverichten des Institutes für Rumänische Sprache in Leipzig», 17, 18, 1911.
4. G.Weigand, *Das albanische in Attika*, në «Balkan-Archiv», 2, 1926.
5. A.P.Furiki, *Ian Attiki Elibnalyaniki dialektos*, në «Athina», 44 (1932), 45 (1933).
6. C.Tagliavini, *Falbanese di Dalmazia*, Firenze, 1939 (shih dhe recensionin e N.Joklit, *Zur Erforschung der albanesischen Mundart von Borgo Erizzo in Dalmation*, Firenze 1940).
7. H.Pedersen *Albanesische Texte mit glossar*, Leipsig, 1895.